

Za izdavača
Damir Agičić

Knjigu uredili
prof. dr. sc. Anita Peti-Stantić
doc. dr. sc. Mateusz-Milan Stanojević
prof. dr. sc. Goranka Antunović

Recenzenti
prof. dr. sc. Ivo Pranjković
prof. dr. sc. Petar Vuković

© Autori članaka:
Anđela Bionda, Tatjana Balažić Bulc, Ana-Marija Čuljak, Vesna Deželjin, Lia Dragojević,
Ivana Grbavac, Damir Horga, Dunja Jutronić, Damir Kalogjera, Tereza Karabatić, Ljubica
Kordić, Persida Lazarević Di Giacomo, Barbara Matejčić, Mihaela Matešić, Maša Plešković,
Vesna Požgaj Hadži, Željko Rišner, Goran Schmidt, Anastazija Vlastelić, Sanja Vrbanec

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 873689

ISBN 978-953-7963-10-1

STANDARDNI JEZICI I SOCIOLEKTI U 21. STOLJEĆU

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga
skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku
održanog 18. do 20. travnja 2013. u Dubrovniku

Uredili
Anita Peti-Stantić
Mateusz-Milan Stanojević
Goranka Antunović

Objavlivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH

Knjiga je objavljena u travnju 2014.

Srednja Europa
Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku
Zagreb 2014.

Damir Kalogjera

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Iz kritičkih i pragmatičkih rasprava o standardizaciji jezika

Ovaj rad razmatra sociolingvističku i sociološku problematizaciju standardizacije i njene posljedice oslanjajući se na izabrane kritičke ideje koje su razvili Bahtin, Bourdieu, Milroy, Bernstein, Hall i Bolinger, svaki od njih ukazujući na neke lingvistički i društveno upitne elemente ishoda ovoga procesa, tj. standardnog jezika. Haugen, Cheshire, Carter i Coulmas su sociolingvisti sa pragmatičnijim, manje kritičkim, pristupom ovom jezičnom varijetetu. U zaključku rada zastupa se mišljenje da se oba pristupa nadopunjuju jer navode primijenjene lingviste na to da modificiraju svoj možebitni konvencionalni stav prema standardu i da ga promatraju kao 'dvosjekli mač' s nacionalno važnim, ali i društveno upitnim djelovanjem.

Ključne riječi: standardizacija, dekonstrukcija standarda, standardnojezična kultura, simbolička moć, pisani i govoreni jezik, primijenjena lingvistika

1 Uvod

Intervencije u spontanom, prirodnom jeziku, u vrijeme i nakon odustajanja od latinskoga kao jezika znanosti i književnosti te razvitka vernakularizacije u Europi, prikazuju se u sociolingvističkoj literaturi u pozitivnom svjetlu, kao nužda koja omogućuje da humanistička i znanstvena djela postanu pristupačna širim krugovima (koja su dotle pisana na stranom jeziku) te da se jezik razradi i postane multifunkcionalan, ali se o posljedicama toga procesa intervencije i kritički razmišlja, s posebnim obzirom na ideologije koje motiviraju takve intervencije i na društvene suprotnosti koje se time stvaraju.

U ovome radu, koji će biti usmjeren na nekoliko stranih jezika i kultura, istakli bismo neka obilježja obaju pristupa i ukratko razmotrili može li među njima biti kompromisa, jesu li možda komplementarni, odnosno pomaže li kritika da problem standardizacije jasnije sagledamo sa stajališta primijenjene lingvistike.

Intervencije koje vode jezičnim promjenama se označuju nazivljem: standardizacija, propisivanje (preskripcija), planiranje jezika (Haugen), jezična politika, vođenje

(upravljanje) jezikom, jezično inženjerstvo (Spolsky), adaptacija (prilagodba) jezika, razvijanje jezika, jezična kultura, moderniziranje jezika (Coulmas). Ovi bliski termini ipak upućuju na ponešto različite poglede na spomenuti proces.

Za jedan uvodni primjer standardizacije, koju njemački sociolingvist Coulmas (1989) radije naziva *prilagodbom* jezika, poslužiti će nam njemačko jezično područje, između ostaloga i zato što je na sličnom tragu nešto kasniji početak standardizacije hrvatskoga jezika. Naime u standardizaciji obaju jezika mogli bismo reći da kao model nije postojao jezik dvora kao u engleskome ili kraljev jezik kao u francuskome, nego se temelj standardnoga jezika oslanjao na jezični uzus nižih slojeva, od Luthera u njemačkom, a što je izgleda zagovarao i Leibnitz, do naših pretpreporodnih i posebno ilirskih graditelja standarda, razvijajući se i šireći u pisanom obliku.

Njemački, za razliku od francuskoga (Académie Française, 1635), talijanskoga (Accademia della Crusca, 1570) te engleskog (bez akademije, ali djelovanjem autoritativnih tiskara, leksikografa i gramatičara, od Caxtona u 15. stoljeću, preko niza pisaca gramatika do Samuela Johnsona, biskupa Lowtha i drugih u 18. stoljeću), koji su bili ranije prilagođeni pisanju znanstvenih i filozofskih tekstova, smatrao se potpuno nepogodnim za takve teme.

Tako Leibnitz (1683, 1697) koji, paradoksalno, piše na francuskom i latinskom da bi mu djela prodrila do obrazovanog svijeta, zagovara da se 'zapušteni' njemački jezik adaptira za potrebe znanosti, obogaćivanjem rječnika i određivanjem gramatičkih pravila, ali na temelju njemačkog uzusa, uz tvorbu kovanica, ali i prihvaćanjem, po potrebi, stranih posuđenica, čineći to, dakle, djelomično na francuskom. Iako je tražio da se formuliraju gramatička pravila kao smjerekazi za onoga koji hoće učiti taj jezik (a ne samo uzus), on prepoznaje ulogu uzusa (svakodnevene uporabe) u oblikovanju pravila. "Uzus je gospodar" piše Leibnitz. Njegov cilj u adaptaciji njemačkoga kretao se u smjeru veće uniformnosti (što će karakterizirati mnoge standardizacije drugih jezika s korisnim i manje korisnim posljedicama), ali i u smjeru korištenja dostupnih jezičnih vrela prije nego stvaranja pravila samo radi pravila. Leibnitz dodaje: "Zbog toga ja nisam mišljenja da treba postati čistunac u jeziku i zbog praznovjernog straha zaobići stranu ali korisnu riječ kao da je to moralni grijeh, te tako oslabiti sebe i lišiti svoje riječi emfaze." (Leibnitz, prema Coulmas 2009: 7) Njemački bi bez takvih zahvata, smatra on, mogao ostati jezik isključivo za svakodnevnu nisku komunikaciju, a nikako za znanost i za zahtjeve više kulture.¹

Ali takvu pragmatičnu adaptaciju nisu prihvatili mnogi Leibnitzovi kasniji sljedbenici koji provode simboličku akciju, zapravo političku instrumentalizaciju jezika.

Srednji, da kažemo, tolerantni put u adaptaciji/standardizaciji, poput Leibnitzova, gdje ulogu igra komunikacijska funkcija jezika, redovito dolazi u sukob s radikalnim puristima, često nadahnutima uskogrudnim nacionalizmom i ksenofobijom. Takav purizam dolazi osobito do izražaja kasnije u doba njemačko-francuskih ratova, za žestokog neprijateljstva prema Francuskoj, kad se jezik politički instrumentalizira, dolazi do čišćenja njemačkog jezika od 'stranih', najviše francuskih riječi, i samo se tako 'očišćen' jezik smatrao ispravnim njemačkim jezikom. U tom su poslu sudjelovali neki filozofi, pjesnici, leksikografi i politički aktivisti koji su se služili ideogemom 'autentičnosti' (onoga što nam dolazi od predaka), među kojima i u nas često spominjani Herder, sa svojom teorijom 'Volkgeista', narodnoga duha, a vjerojatno najžešće filozof Fichte. Dakle, već u početnim fazama standardizacije uz **pragmatičku** motivaciju da se jezik učini multifunkcionalnim, da širi slojevi (podijeljeni regionalnim dijalektima) mogu doći do literarnih i znanstvenih spoznaja, treba zapaziti i poticaj protiv 'Drugoga', dakle **simboličku** i političku pozadinu standardizacije izraženu purizmom, koja često uključuje gušenje dijalekata i kao rezultat stigmatizirani društveni položaj dijalekatskih govornika. Što se sa standardnim njemačkim kasnije zbivalo u tom simboličkom smjeru, naročito u prvoj polovini 20. stoljeća, dobro je poznato. Čak su vodeći nacisti nastojali suzbiti pretjerani purizam i preskriptivnost filologa koji su im bili srodni po ideologiji (v. Polenz 1967, u Kordić 2010).

Jedna ocjena jezične prilagodbe jeste i sljedeća:

[...] želja da se obogati vokabular u dosada podčinjenom jeziku, dati mu sredstvo da prenosi sadržaj koji je dotle nosio dominantni jezik, jest intervencija s demokratskim ciljem koja, međutim, riskira da se provodi birokratskim načinom; jezični činovnici uzrokuju da se jezik otme od njegovih govornika. (Calvet 1998: 173)

2 Jezično planiranje - Einar Haugen

Utjecajnu sažetu raspravu o planiranju i konstruiranju standardnih jezika objavio je Einar Haugen, američki lingvist norveškog podrijetla (što je uputno spomenuti), strukturalističkog nagnuća. Haugen, koji je autor termina *planiranje jezika* (1959), u raspravi pod naslovom *Dijalekt, jezik, nacija* (*Dialect, Language, Nation*, 1966.) istaknuo je važna i povezana obilježja triju navedenih pojmova u jednom pozitivističkom i objektivnom nacrtu, pri čemu je doveo u vezu strukturalnu sličnost i funkcionalnu razliku dijalekta i vernakulara s jedne strane i entiteta koji se naziva jezikom s druge strane. Ocrtao je put od dijalekta, odnosno vernakulara, do jezika u četiri koraka od 1. *odabira* (*selekcije*) varijeteta temeljnog za nadogradnju standarda, preko

¹ Karlu Velikom ili Fridrihu Velikom pripisuje se izreka da njemački govori samo sa svojim konjem, a i Voltaire je napisao slično, da je njemački za vojnike i konje (Coulmas 1989).

2. *kodifikacije* što uključuje sastavljanja gramatika i rječnika (*Ausbau* prema Klossu), 3. *razrade* (*elaboracije*) funkcija da bi standardni jezik mogao prenositi sadržaje iz raznih *domena* (Fishman), za što dijalekt obično nije osposobljen (ali može biti), i na kraju 4. *prihvatanje* od strane jezične zajednice, nacije, da se njime služi. Prema Haugenu, moderna nacionalna država traži da njezini žitelji lojalnost prema porodici, susjedstvu i klanu sada prošire na cijelu naciju. Ona nastoji smanjiti unutarnje jezične razlike, a uvećati one prema van pa u tom smislu ne želi imati dijalekt ili vernakular za sporazumijevanje, već razvijeni jezik koji će biti samo njezin i različit od jezika susjeda te na taj način podijeliti pučanstva. Nacionalna jezična norma ima svoju konkurenciju u drugim normama, dijalektima, te se pojavljuju situacije, kao za Francuske revolucije, kad su se osuđivali dijalekti jer osnažuju lokalnu lojalnost koja može doći u sukob s nacionalnom lojalnošću. Međutim, primjećuje Haugen, nastojanje na različitosti prema van u suprotnosti je s potrebnim međunarodnim dodirima i s koristima koje iz tih dodira proizlaze. Autor u nastavku ističe utjecaj pisanoga jezika na oblikovanje norme, kao i ideal standardizacije da se minimalnim razlikama u obliku postignu maksimalne varijacije u funkciji. Težnja za smanjenjem varijantnosti u procesu kodifikacije može biti toliko rigidna da onemogući razvoj funkcionalnih stilova, tako da tako kodificiran jezik može služiti samo za formalnu uporabu. Trud oko ovladavanja standardnim jezikom i vladanje njime država nagrađuje u obliku društvene moći i položaja takvoga govornika. Haugen je, kako se vidi iz ovoga sažetka, imao izvanredan uvid u pojave što prate standardizaciju u nacionalnoj državi, dotaknuo ih se sa stanovitim odmakom bez opredjeljivanja, potpore ili ideološke kritike. U sljedećih pola stoljeća zbile su se stanovite promjene vezane uz valove globalizacije u smislu slabljenja nacionalnih država koje više nemaju pod striktnim nadzorom “transnacionalne i transidiomatske prakse koje sada cvjetaju” (Blommaert 2005: 212). Mnoge uvide koje je Haugen naveo kao općeprihvaćene sociolingvisti i sociolozi poststrukturalističkih nagnuća problematiziraju, kao npr. ideologiju standardizacije, utjecaj pisanog jezika i nejasan položaj gramatike govornog jezika, pitanje društvene moći govornika standardnog jezika nasuprot govornicima dijalekata i sociolekata, gušenje dijalekata i mnoge druge. No spominju li ga ili ne, mnogi sociolingvisti u analizi korisnih i problematičnih pitanja standardizacije vjerojatno imaju na umu Haugenove uvide.

Razlike između ‘duha’ Haugenova nacrti i kasnijeg razvoja sociolingvistike može se očitovati slijedeći F. Gregersena (2011: 52) koji razlikuje ‘strukturalistički funkcionalizam’ od (kasnije) ‘varijacionističke ideologije’: “Standardni je jezik funkcionalan utoliko što ne opterećuje komunikaciju nepotrebnim ili čak suvišnim informacijama o govorniku/piscu, npr. o njegovu ili njenu društvenom podrijetlu i/ili o njegovu ili

njenu psihološkom stanju u trenutku govorenja/lokucije.” Naziv ‘strukturalistički’ ovdje podsjeća na isticanje fonema, elementa sustava, koji su strukturalisti smatrali primarnim, nasuprot fonetskim varijacijama (alofonima), fizičkim realizacijama sustava, što je sekundarno u fonologiji, kako su joj pristupali strukturalisti. S poststrukturalističkog stajališta bi ta ‘redukcija’ jezika odgovarala često spominjanoj tvrdnji da se jezik odvaja od govornika.

Nasuprot takvom pogledu ‘varijacionistička ideologija’ naglašuje važnost upravo onih informacija koje je odbacivao ‘strukturalistički funkcionalizam’, a polazna joj je točka intimna povezanost između lingvističke prakse (upotrebe jezika) i društvenog identiteta govornika, pa se govornikova intencionalna, namjeravana značenja interpretiraju u vezi s njegovim društvenim identitetom, a govornik postaje središnji agent (vršilac radnje) lingvističke prakse. Ideološke implikacije ovakvog pristupa idu prema promjeni lingvističkog ozračja u smislu veće tolerancije varijeteta. Haugen je bio svjestan moguće rigidnosti ‘tvrdog’ propisivanja, ali joj je posvetio tek usputnu pozornost, za razliku od kasnijih sociolingvista.

3 Propitivanje kodifikacije

U Francuskoj, SAD-u, Britaniji i drugdje, lingvisti i sociolozi razvijaju kritičku analizu ideologije koja je u temelju standardizacije ili je prati, a podjele oblika na pravilne i nepravilne, ispravne i neispravne, smatraju socijalnim, ideološkim, a ne samo lingvističkim problemom, ili fuzijom socijalnih i lingvističkih promjena. Radovi toga sadržaja označuju se kao dekonstrukcija standardnih jezika, složeni pojam kojega je sastavnica i sumnja u autoritete.

4 Monoglosija i heteroglosija – Bahtin naprama Saussureu

Početak novijega, poststrukturalističkog problematiziranja kodificiranoga jezika moguće je povezati s ruskim, onda još sovjetskim, lingvistom Mihailom Bahtinom, koji je dvadesetih godina prošloga stoljeća kritizirao de Saussureov “formalizam i apstraktni objektivizam” u njegovu konstrukt *langue* nasuprot *parole*, u odvajanju jezika od njegove uporabe.

Mrtav, pisan, tuđ jezik jest pravi opis jezika kojim se bavi lingvistička misao. Izolirani, završeni, monologijski izričaj, rastavljen od svog verbalnog i aktualnog konteksta koji nije otvoren ni jednoj vrsti mogućeg aktivnog odgovora, već samo pasivnom razumijevanju od strane filologa – to je krajnji ‘donnee’ i početna točka lingvističke misli. (Bahtin, Vološinov, 1929, 1973). (prijevod engleskog prijevoda)

Takvoj *monoglosiji* on suprotstavlja heteroglosiju, vid živoga jezika raslojenog u socijalne dijalekte, profesionalne žargone, generacijske varijetete, jezike autoriteta, prolaznih moda, jezike koje služe dnevnim specifičnim društvenopolitičkim ciljevima. U svojoj kritici jezika kako ga prikazuje lingvistika njegova vremena vidi nedostatak konteksta u najširem smislu jer za potpuno razumijevanje riječi Drugoga u svakodnevnom životu važno znati tko govori i pod kojim okolnostima.

Bahtin smatra da je *langue*, prema Saussureu, zatvoren, statički sustav, dok on jezik vidi kao otvoren sustav, "otvoreno jedinstvo", ali još uvijek podložno opisu, dakle oprečno onome što tvrdi Saussure, koji isključuje *parole*, jer je osobna i nepredvidiva. Ono što se iz Saussureove perspektive čini da treba isključiti jer ne pripada znanstvenom proučavanju jezika, to kod Bahtina postaje konstituirajuće za jezik. Bahtin također razvija ideju *centripetalnih* i *centrifugalnih* sila koje stalno djeluju u jeziku. Uz verbalno-ideološku centralizaciju i ujednačenje traje i neprekinuti proces decentralizacije i raz-jednačenja.

Bahtinove ideje, smjer kojih smo ovdje natuknuli, stigle su na Zapad u prijevodu sedamdesetih godina prošlog stoljeća, dakle u vrijeme poststrukturalističkih kretanja u lingvistici i drugim humanističkim disciplinama kojima su one bliske te su prihvaćene i primjenjivane u književnim i sociolingvističkim istraživanjima, jer su na svoj način unapređivale tekuću teorijsku misao.

5 Simbolička moć – Pierre Bourdieu

Dubok i kritičan pogled na posljedice standardizacije razvio je Pierre Bourdieu u mnogim svojim sociološkim radovima, utjecajnim među europskim (socio)lingvistima, imajući na umu prvenstveno "jezično tržište" u Francuskoj, pri čemu je metafora tržišta, cijene i kapitala, kad govori o jeziku, česta u njega. Bourdieu kritički gleda na Saussureov konstrukt *langue* i njegovo razdvajanje od pojma *parole*, na izdvajanje jezika od njegovih govornika i njegove upotrebe, kao i na Chomskyjev konstrukt *jezične kompetencije* i *idealnoga govornika i slušaoca*, jer oba pojma navješćuju nešto što podsjeća na službeni standardni jezik (iako Chomsky jezičnoj kompetenciji dodaje generativnu ulogu proizvodnje beskrajnoga broja gramatičkih struktura). Taj je jezik, *langue*, prema Saussureu, navodno svima dostupan, to je "zajedničko blago", kao neka iluzija "jezičnog komunizma", pri čemu se zanemaruje da je standardni jezik kodificiran i nametnut, za razliku od dijalekta, i da su njegova moć i autoritet implicirani u svakoj jezičnoj interakciji. Standardni jezik u okviru svoje "praktične kompetencije", koju bismo mogli nazvati strategijom njegove uporabe, Bourdieu imenuje *legitimnim, ovlaštenim, jezikom*, koji na jezičnom tržištu zajedno s praktičnom kompetencijom njegove uporabe nije dostupan svakome, već je neravnoopravno

raspoređen i samo ga više društvene klase usvajaju u obitelji u djetinjstvu, a podupiru dugim školovanjem. Taj polu-umjetni jezik, zajedno s načinom njegova manipuliranja, dio je *habitusa*, sklopa naklonosti koji usmjeruju govornike da djeluju i reagiraju na stanovit način (Thompson 1991: 12), a usvaja se u spomenutim sredinama gotovo usputno. Kompetencija u legitimnom jeziku predstavlja *simbolički kapital* koji se može lako pretvoriti u *ekonomski kapital*, jer će osoba takvoga habitusa npr. lako proći na svakom poslovnom intervjuu. Takav kapital proizvodi *profit od distinkcije* prilikom svake jezične komunikacije. Osoba s takvim habitusom, vladanjem legitimnim jezikom, može se u određenim formalnim situacijama, gdje se očekuje standardni jezik, udostojati poslužiti dijalektom, kao npr. gradonačelnik Paua u pokrajini Bearn na lokalnoj proslavi (Bourdieu 1991: 68) i njegov će dijalekatski govor biti uvažen jer se zna da vlada i legitimnim jezikom. Ako bi se istim dijalektom poslužio lokalni seljak, proizveo bi drugačiji učinak i tom se govoru ne bi poklonila pozornost.

Govornici koji ne posjeduju kompetenciju u legitimnom jeziku – a ona se ne sastoji samo od određenih gramatičkih oblika, već i od primjerenih obrazaca govora (bliskih Hymesovu pojmu komunikacijske kompetencije) koje Bourdieu naziva *cenzuriranim* oblicima – izostavljeni su iz komunikacije u društvenoj domeni koja prepoznaje samo prihvatljive, slušanja vrijedne izričaje, ili su pak prisiljeni na šutnju (Bourdieu 1991: 55). Dakle osoba koja ne vlada legitimnim jezikom izopćena je iz formalne komunikacije i nije ju vrijedno slušati. Usto, ako se govornik bez spomenutog habitusa i pokuša poslužiti legitimnim jezikom, pri tome se osjeća napetost, a pojaviti će se i hiperkorektni oblici kojih nema u govornika legitimnog jezika jer ga ti govornici ostvaruju relaksirano. Moć se pretvara u simbolički oblik, čime ta moć postaje neprimjetna.

Prepoznavanje legitimnosti službenog jezika nije ni nametnuto ni svjesno. Do nje dolazi putem sugestija koje kao da su upisane u stvarima, situacijama i svakodnevnoj praksi.²

'Legitimni jezik' je prije svega povezan sa stvaranjem države koja omogućuje nastanak ujedinjenoga jezičnog tržišta na kojem dominira službeni jezik. Obavezan je na službenim mjestima kao što su škole, administracija, političke institucije i sl., tako da taj državni jezik postaje teorijska norma prema kojoj se objektivno mjere sve jezične prakse. Kodifikacija standardnoga jezika je "kvazi-legalan" proces. Naziv *kód* prenosi se iz zakonodavstva u lingvistiku. *Kód* upravlja pisanim jezikom koji se poistovjećuje s ispravnim jezikom nasuprot implicitno inferiornom razgovornom jeziku, te usvaja snagu zakona kroz obrazovni sustav (ibid. 1991: 49).

² Uz to, legitimni se jezik može prepoznati i u rječnicima gdje je sve što njemu ne pripada obilježeno odrednicama *reg.*, *kol.*, *vulg.*, *žarg.*, *slang.*, *obs.* i sl.

Nepoznavanje zakona ne opravdava nikoga. Taj lingvistički zakon ima svoju skupinu odvjetnika – gramatičara – i svoje djelatnike (agente) nadzora i nametanja – učitelje – koji su univerzalno ovlašteni da jezično djelovanje govornika podastru ispitivanju provedu zakonske sankcije u obliku akademske kvalifikacije (istoga) (ibid. 1991: 45). Usto, učitelji u osnovnim školama nisu samo učitelji govora, već i učitelji mišljenja. Poučavajući djecu istom jasnom i fiksiranom jeziku koji djeca slabo znaju i govore neki dijalekt, učitelj ih upućuje “da vide i osjećaju stvari na sličan način” i radi na tome da izgradi kod njih zajedničku svijest o naciji. U Francuskoj je to izrazito vidljivo nakon Revolucije kad su se ucjepljivanjem nacionalnog jezika unosili i novi pojmovi i upotrebe jezika (pri čemu su se odbacile neke koje su pripadale starom društvu) što je doprinijelo izgradnji novog sustava kategorija i percepcija “novoga čovjeka”.

Ovih nekoliko izvoda iz Bourdieuovih radova o jeziku osvjetljuju posljedice usvajanja standardnoga jezika, pri čemu govornici, nastojeći prijeći na legitimni jezik, doprinose uništenju svog dijalekta. Standardni jezik, međutim, ima svoju važnu funkciju. On je nužan, onako bezličan i anonimn, i može djelovati, npr. u državnoj administraciji, bez pomoći vanjskog konteksta, može ga odašiljati i primati svaki govornik koji o primaocu i odašiljatelju ništa ne zna.

Kao znanstvenik sociolog u prvome redu, Bourdieu se rijetko upušta u normativnu političku teoriju, a ne pokušava ni formulirati političke programe ili politike za pojedine društvene grupe. Ali njegovo neumorno otkrivanje moći i privilegija u vrlo različitim najsuptilnijim oblicima daje njegovu radu kritički potencijal. (Thompson 1991: 31)

Praćenje Bourdieuovih razmišljanja o standardnom jeziku kao simboličkom kapitalu i njegovoj simboličnoj moći, čak ako se u njima nailazi na neka pretjerana uočavanja, kao i njegova konstrukta socijalnih klasa koje se ne podudaraju s realnim socijalnim klasama te oslanjanje na specifičnosti francuske kulture, svejedno mogu doprinijeti obuhvatnijem stavu primijenjenih lingvista iz drugih kultura o standardnom jeziku, posebno onih gdje se standard samo pozitivno ocjenjuje i ne propituje, pri čemu se upućuje isključivo na jezičnu strukturu i leksik ne uzimajući u obzir šire društveno djelovanje standarda, osim onog nacionalno-identitetskoga.

6 Razrađeni i ograničeni kôd – Basil Bernstein

Razrađeni (razvijeni) i ograničeni kôd su pojmovi koji neizravno dotiču društvene probleme kao posljedice standardizacije. Sociolog Basil Bernstein u Britaniji šezdesetih i sedamdesetih godina, kao i Bourdieu u Francuskoj, povezuje društvene klase

s jezičnom upotrebom i s pitanjem školskoga obrazovanja te smatra da je neuspjeh djece iz radničke klase u britanskom obrazovnom sustavu uzrokovan time što rastu usvajajući u obitelji, kako on to naziva, *ograničeni kôd* (*restricted code*) nasuprot *razrađenom kôdu* (*elaborated code*) koji usvajaju djeca iz srednje klase. Ograničeni kôd djeca uče u obiteljima utemeljenima na autoritetu roditelja, gdje su uloge članova obitelji fiksirane (*position-oriented families*), a glavno je obilježje takvoga kôda implicitno prenošenje značenja, pri čemu se računa i oslanja na zajedničko znanje okoline. Takav kôd izražava se kratkim rečenicama, s malo pridjeva i priloga, a rečenice se povezuju ponavljanjem veznika ‘i’ i ‘onda’ (*and, then*). U srednjoj klasi, gdje prevladavaju obitelji usmjerene na osobnost svojih članova (*person-oriented families*), i komunikacija je otvorenija i uloge su manje fiksirane, a socijalna se kontrola postiže kroz objašnjenja i zahtjeve, dok se djeca ohrabruju na to da izraze svoja stajališta. Djeca izložena takvoj okolini upotrebljavaju širi izbor sintaktičkih i semantičkih oblika, rabe jezik eksplicitno, konceptualiziraju svoje iskustvo i artikuliraju nekontekstualizirane ideje lakše nego djeca iz radničkih kuća.

Bersteinove ideje su neki obrazovni krugovi protumačili tako da radnička djeca i ona iz manjinskih grupa pate od manjka jezičke sposobnosti, tj. da su lišeni te sposobnosti. Tako su u SAD zagovarani kompenzacijski, nadoknadni, programi za afroameričku djecu. Tome su se usprotivili sociolingvisti, uključujući i W. Labova, tvrdeći da problemi koje djeca imaju u školi ne proizlaze iz jezičnog deficita, već iz jezičnih razlika jezika u školi i onoga kod kuće (Maybin 2007: 160). Bernstein je doživio kritiku i zbog implikacije jezičnog deficita u nižim društvenim slojevima na koju navode njegova uopćenja jezične upotrebe, ali i zbog nedovoljno istražene empirijske osnove svojih tvrdnji. No njegove su ideje ipak ostavile traga u pedagoškim krugovima.

7 Vrijednosni sudovi – američki strukturalisti

U svojoj nekad popularnoj knjizi *Ostavi svoj jezik na miru* (*Leave your language alone*) američki lingvist R. A. Hall tvrdi da ispravnost jezika ne ovisi o inherentnoj vrijednosti kojega oblika, već o tome je li prihvatljiv dominantnim klasama u društvu. Ta Hallova oštra ideološka formulacija (koja npr. ne uzima u obzir da propis može biti utemeljen na strukturalnom sustavu jezika, odnosno na implicitnoj normi) rezultat je deskriptivnog i scientističkog ozračja među američkim strukturalistima njegova vremena koji su u svojim istraživanjima jezika inzistirali na isključivanju “vrijednosnih sudova” (*value judgements*). Bolinger (1980), koji nije odbacivao korisnu funkciju standardnog jezika, u tom je duhu preskriptiviste nazvao šamanima, s obzirom na to da nemaju znanstvene osnove za svoje propise, kao što je npr. ima

interdisciplinarna medicina, koja se oslanja na niz posebnih znanosti na putu do dijagnoze. Utjecaj stavova američkih strukturalista (uglavnom sljedbenika Bloomfielda) na leksikografskom nivou bilo je objavljivanje trećeg izdanja Websterova rječnika *Merriam Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged* (1961). Taj je rječnik nastojao strogo pratiti uzus uključujući i neke tradicionalno "kontroverzne" leksičke jedinice, dok *American Heritage Dictionary of the English Language* (1969) organizira i kao dodatak objavljuje mišljenja panela na kojem su sudjelovale poznate javne osobe čija profesija zahtijeva osjetljivost prema jezičnoj uporabi, od kojih se tražilo da odrede bi li prihvatili ili odbacili neke gramatičke ili leksičke elemente koji se tradicionalno smatraju nestandardnima. Rezultati glasovanja tih ljudi pokazali su neprihvatljivost propisa koji isključuju neke strukture i riječi iz standarda i kojih se taj okrugli stol ljudi od pera ne bi držao. Isti rječnik u novijim izdanjima nastavlja pratiti rezultate tih anketa koji usput pokazuju kako se stav prema nekim jezičnim elementima vremenom mijenja.

8 Standardnojezična kultura – James (i Lesley) Milroy

James Milroy u svojim radovima (često zajedno s Lesley Milroy) razvija nekoliko pretpostavki u vezi sa standardizacijom. Jedna je od glavnih ta da su standardni jezici *idealizacije* fiksiranog i ujednačenog stanja, a ne empirijski provjerljive realnosti. Ako proučimo govor ljudi za koje se kaže da se služe standardnim jezikom, vidjet će se da se nikada potpuno ne pokoravaju toj idealizaciji. Međutim standardni jezik ima svojstava koje nemaju nestandardizirani idiomi, a jedno je da se često upotrebljava u pisanom obliku i u tom se obliku približava propisima standardnoga jezika.

Druga se pretpostavka, koju naziva *standardnojezična kultura*, tj. osjećaj o nadređenosti standardnoga jezika, održava u javnoj svijesti raznim kanalima (pismenim sustavima i opismenjivanjem) koji usađuju i održavaju – ne uvijek na jasan i točan način – tu idealizaciju u govornikovu umu. Glavni ishod standardnojezične kulture jest da se standardni jezik poistovjećuje s cjelinom jezika i ispravnom upotrebom toga jezika (Milroy 1999: 18).

Prema Milroyu, osobe koje se bave stavovima prema jeziku razlikuju dvije grupe s različitim stavovima. S jedne strane je javnost, čiji neki članovi imaju čvrst stav prema jezičnoj ispravnosti i pišu urednicima novina o trivijalnim odstupanjima i pogreškama. S druge su strane lingvisti i sociolingvisti, koji se često udaljavaju od akademskih istraživanja i smatraju znanstvenom odgovornošću da šire toleranciju prema varijacijama u jeziku, među ostalim i zbog toga što je nepravedno diskriminirati govornike na temelju njihove upotrebe jezika, kao što je pogrešno diskriminirati osobe zbog boje kože ili rase.

Pokušaji lingvista u Britaniji i SAD-u da promijene odnos javnosti u tom smislu nemaju uspjeha. Dapače, ti su naponi često shvaćeni kao napad na standard, a tolerantnost prema varijacijama u jeziku poistovjećuje se s permisivnošću, popustljivošću, koja se opet poistovjećuje s moralnom permisivnošću, pri čemu se radi o zloj konspiraciji koja nagriza same osnove društva. Prema Milroy i Milroy (1991) *jezični čuvari* (*language guardians*) služe se *tradicijom jadanja* (*complaint tradition*) koja se nije znatno mijenjala od 18. stoljeća (i Jonathana Swifta) i koja se stalno žali nad stanjem u jeziku; iako ta tradicija nije znatnije promijenila uporabu jezika, ima velik društveni, obrazovni i politički utjecaj. Iako se preskriptivci povremeno pozivaju na logiku i latinsku gramatiku u odlukama o tome što je ispravno, ispravnost oblika kao da ne treba dokazivati lingvistički utemeljenim argumentima, već se pretpostavlja da su ti oblici očigledno ispravni, dok su drugi oblici isto tako očigledno neispravni.

Milroy navodi tri kompleksne posljedice standardizacije (Milroy 1999: 26-27):

1. "Glavna lingvistička posljedica standardizacije jest visok stupanj ujednačenosti strukture." To se postiže gušenjem drugih opcija koje djeluju u jeziku. Ako u govornoj zajednici postoje dvije vidljive/istaknute istovrijedne strukture, jedna se prihvaća, a druga odbacuje na lingvistički proizvoljnom temelju koji, međutim, nije društveno proizvoljan. No nitko ne govori standardnim jezikom, već vernakularima koji su dalji ili bliži standardnom jeziku. Očigledno je da u govornoj zajednici postoje i drugačije norme u opreci prema standardnoj normi. Ako se nestandardni oblici ipak održavaju to implicira da postoji ideologija koja se protivi standardnojezičnoj ideologiji.
2. "Standardizacija se provodi i promiče pisanim oblikom jezika." U tom komunikacijskom kanalu ujednačenost se očigledno smatra funkcionalnom. U govorenom je pak jeziku ujednačenost na stanovit način nefunkcionalna jer inhibira i slabi djelotvornu uporabu stilskih varijacija. Gramatike jezika (koje su ograničene na pisani jezik) opisuju i definiraju formalne strukture književnih pisanih jezika kao "gramatičke" i dobro oblikovane, ali im nedostaje kriterija da odrede gramatičnost govornih struktura pa sekvence koje se često pojavljuju u govoru ocjenjuju kao negramatične i loše oblikovane.
3. "Standardizacija inhibira jezične promjene i varijantnost." Standardnost se opire promjenama do kojih dolazi, makar se toliko proširile da ih prihvaćaju najprije govoreni, a onda i pisani mediji. Pa ipak, standardizacija ostaje kod svog cilja da učvrsti ujednačenost i da spriječi strukturne promjene.

Željeli bismo naglasiti neka zapažanja o *standardnojezičnoj kulturi* i njenim posljedicama (makar polaze od britanskog iskustva). Jedno od njih je problematičnost

proširenog uvjerenja da je "gramatički" samo ono što je standardno, iako su svi varijeteti također strukturirani entiteti, dakle gramatički ustrojani. Drugo je to da se autoriteti koji propisuju, tzv. jezični čuvari (nadzornici), ponašaju kao da su samo njima dostupne, često transcendentalne, norme ispravnosti koje oni nadziru i o njima nisu spremni lingvistički raspravljati pa lingvisti čija istraživanja navode na neslaganje s autoritetima postaju moralno sumnjivi u društvu. Istaknut je i snažan utjecaj standardnojezične kulture, tako da se čak i lingvisti koji istražuju kako se jezik upotrebljava, a ne kako se mora upotrebljavati, često puta oslanjaju na ujednačeni, kodificirani oblik jezika za svoj korpus primjera. To je tako zato što ih kultura u kojoj djeluju, tj. standardnojezična kultura, neopazice vodi u smjeru pogleda na jezik kao na ujednačen, a ne na varijabilan entitet. I Chomskyjev pojam jezične kompetencije zamišljen je pod tim utjecajem.

Nitko nije protiv poučavanja standardnog engleskog, naglašava Milroy. Propisivanje ima svoju legitimnu ulogu u poučavanju jezika, o čemu se može razložno razgovarati. Ta rasprava, međutim, nije dio programa preskriptivnih gramatičara (Milroy 1999: 17-21).

9 Gramatika govora – rehabilitacija govorenog jezika

Pored spomenutoga kritičkog pogleda na posljedice standardizacije, neki britanski sociolingvisti koji prihvaćaju postojanje i važnu funkciju standardnog jezika, pod uvjetom da se uzmu u obzir rekuća zbivanja u društvu i jeziku kod određivanja standarda, posebno ističu pitanje tradicionalne utemeljenosti standarda i standardnih gramatika na pisanom jeziku i nedostatak praćenja gramatičkih i stilskih struktura koje rabe (i obrazovani) govornici u govornoj interakciji, pa se govorni standard, posebno u nastavi, svodi na izgovorene strukture pisanog standarda.

Plodni britanski sociolingvist P. Trudgill (1999), kao uostalom i J. Milroy, smatra da standard postoji uglavnom samo u pisanom obliku, da je povezan s obrazovnim sustavom i da je nastao na temelju varijeteta društvene skupine s najvećim stupnjem moći, imetka i prestiža. Dok Trudgill, kao i Milroy, naglašava društveni vid standarda, J. Cheshire i R. Carter se, na temelju korpusa razgovornog jezika, usredotočuju na sintaktička obilježja tog varijeteta i, među ostalim, pokušavaju dokazati da postoji i govoreni standard, kao i to da je njegova gramatička struktura drukčija od one u pisanom obliku. Jedini je problem u tome što je taj sloj jezika, kako rekospo, zanemaren u istraživanjima, jer se u pedagogiji implicira da standardni govoreni jezik treba slijediti njegov pisani oblik.

Pitanje obilježja pisanog jezika, a posebno pisanoga standardnog jezika, razmatralo se i istraživalo u lingvističkoj literaturi. "U lingvistici je postalo dovoljno jasno

da pisanje nije vidljivi govor ("visible speech"), već svojevrsan način verbalne komunikacije." (Coulmas 1989: 12). Postalo je, naime, jasno da pisani jezik mijenja svijest govornika o jeziku. Sva metajezična terminologija, vrste riječi, rečenice, riječi, morfemi, fonemi, svi proizvodi jezičnih znalaca, gramatičara, kao 'sirovina' rabe pisani jezik. "Tako pisanje omogućuje da se stvori i kodificira standard, da ga se odvoji od pojedinca ili grupe." (Coulmas 1989: 14). Pismo omogućuje da se sastavljaju rječnici i gramatike, na koje se, širenjem pismenosti od renesanse, gledalo kao na Deset zapovijedi, kako tvrdi Harris (1980).

Unatoč važnosti pisanog jezika, jedna vrsta "tiranije pisanja", kako ju je nazivao de Saussure, zadržala se do današnjeg dana. U osamnaestom je stoljeću njemački gramatičar Gottsched, svjestan povijesnog prvenstva govora, tvrdio da pisani jezik ima ulogu modela za kultivirani govoreni jezik. Jer su, po njegovu mišljenju, prije uvođenja pisma jezici bili grubo i neobličeni. Noviji gramatičari, npr. Jespersen, dvjesto godina kasnije, o tom obliku jezika ima drugačije mišljenje. On ga smatra "neprirodnom zamjenom govorene riječi" (Jespersen 1933: 670; prema Coulmas 1989: 15).

Premda se tvrdi (Coulmas 1989: 13) da pisanje povećava funkcionalni potencijal jezika, novija istraživanja pokazuju da i govoreni jezik djeluje u tom smislu na svoj (dijaloški) način.

U propisanom kurikulumu za engleske škole stoji da učenike treba ohrabriti da se u pisanju i govoru služe standardnim engleskim jezikom. Kako je spomenuto, neki engleski sociolingvisti u tome vide praktične obrazovne probleme, zato što se prema lo zna o gramatici govora, naročito o govoru koji se rabi u neformalnim dijaloškim prigodama, da bi se učenicima moglo pomoći realnim savjetima.

Konvencionalni oblik engleske sintakse u postojećim gramatikama odgovara pisanom engleskom jeziku i možda govoru obrazovanih ljudi ali, samo u formalnim prilikama. Po mišljenju Jenny Cheshire (1999), smanjena varijantnost u opisima engleske sintakse dolazi otuda što ih sastavljaju lingvisti srednje dobi koji su proveli duge godine uz pisani jezik i pisanom se jeziku obraćaju kad je u pitanju standardni jezik. Njihov je govor blizak pisanom jeziku, iz čega bi se moglo zaključiti da njihov govor (bez kontrolnog korpusa govorenog jezika) nije reprezentativan za govor drugih obrazovanih govornika koji su manje izloženi pisanom jeziku. Čak i kad se oslone na vlastitu intuiciju, ona je vjerojatno bliža pisanome jeziku. A govoreni jezik zahtijeva širi stilski repertoar.

Ronald Carter (1999) koji se bavi sličnim pitanjem, tj. zahtjevima školskog kurikuluma da se učenike upućuje u pisani i u govoreni standardni engleski, također naglašava da je pisani jezik izvor oprimjerenja u lingvističkim radovima dobroga dijela dvadesetog stoljeća, ali i gramatičkih radova posljednjih 2000 godina. Istraživanja

govora koja su se razvila pojavom novih tehnologija pokazuju da se čak i u govoru obrazovanih govornika javljaju sintaktičke strukture koje se ne spominju u opisnim gramatikama engleskoga jezika (iako ih bilježe analize diskursa) pa bi se lako mogle ocijeniti kao nestandardne. Kao primjer iz engleskoga jezika spominju se tzv. "lijevo i desno grananje" ili "lijeva i desna dislokacija", lijeva npr.: *The chap over there, he said it was ok.* 'Onaj momak tamo, on je rekao da je u redu.'; desna npr.: *It's not actually very good is it, that wine.* 'Nije zapravo jako dobro, je li, ono vino.' Obje strukture imaju svoju diskursnu funkciju u neformalnom govoru: prva uvodi ključnu obavijest da bi poslije oblikovala glavni subjekt klauze, a druga omogućuje govorniku da na kraju proširi ili utvrdi ono što je rekao. Međutim, i sâm termin "lijeva i desna dislokacija" metaforički upućuje da se radi o nečem neuobičajenom u uzusu ili da je čak posrijedi razbijena ili oštećena konstrukcija. Glavni razlog ovoga metaforički sugestivnog naziva je taj što se pisani jezik postavlja kao norma prema kojoj se trebaju mjeriti ostale uporabne strukture. "Pismenost se smatra kompetencijom u čitanju i pisanju prije negoli kompetencijom u govoru i slušanju." (Carter 1999: 151-152). Standardne gramatike koje su, posebno u školi, temelj prosuđivanja o tome što standardni jezik jest, a što nije, osnivaju se manje ili više isključivo na pisanim izvorima pa se ono što se ne pojavljuje u pisanom jeziku lako odbacuje kao nestandardno. Tako se govor postavlja kao sposobnost manje vrijedna pozornosti (već i zato što ga je teže ispitivati), a time i manje prestižna. Prema tome, ako se želi ispuniti zadatak koji postavlja školski kurikulum i uputiti učenike u primjerenu upotrebu jezika u kontekstu, pred (primijenjene) se lingviste postavlja plan istraživanja gramatike govorenog jezika i nastojanje da te spoznaje nađu mjesta u standardnim opisima jezika.

10 Jezična prilagodba – Florian Coulmas

Od vrlo općenite dekonstrukcije standardnog jezika sa sociološkog i sociolingvističkog stajališta, preko empirijskog istraživanja korpusa govorenog jezika i nastojanja da se rehabilitira govor u očima javnosti, posebno nastavnika, te da se ukloni stanovita stigmatizacija govorenog jezika kao manje prestižnog dijela jezika, dolazimo do sociolingvisti koji uza sve društvene upitnosti, kao što su elitno podrijetlo, pretjerano propisivanje, purizam i sl., brigu za standardni jezik smatraju korisnom nastojeći je približiti lingvistima koji svojim zanimanjem za stvarnu uporabu, a ne za propisane oblike, odustaju od sudjelovanja u potpori standardnom jeziku

Njemački sociolingvist, koji se uza sve rečeno, čega je svjestan, zalaže za to da lingvisti sudjeluju u standardizaciji jezika i o njoj daju svoje sudove, Florian Coulmas, standardizaciju radije naziva *adaptacijom*, prilagodbom, tvrdeći da u nekom razdoblju povijesnog razvitka članovi stanovite jezične zajednice osjete nedostatak

u vlastitom jeziku na području neke komunikacijske funkcije. Politička dominacija i stvarna ili pretpostavljena kulturna superiornost susjeda, okupatora ili kolonizatora, navodi bogatiji ili učeniji sloj zajednice da prihvati strani jezik u svrhu komunikacije na višoj razini. Kao rezultat, neki funkcionalni stilovi ili registri ostaju nerazvijeni. Tako dotični jezik dobije reputaciju neadekvatnosti. Ako jezična zajednica reagira na takvo stanje, jezik se adaptira i poprima komunikacijsku adekvatnost. Njemački, engleski i japanski, danas potpuno prilagođeni za modernu komunikaciju, ne tako davno su se smatrali relativno neadekvatnima u usporedbi s visokorazvijenim jezicima.

Prirodni jezik i spontana uporaba jezika su ključni pojmovi suvremene lingvistike, tvrdi Coulmas. Lingvisti se zbog toga uglavnom odbijaju miješati u određivanje izvrsnosti u jeziku, polazeći i od toga, kako tvrdi engleski lingvist Lyons, da su još aleksandrijski jezikoslovci unijeli u razmatranja o jeziku "klasičnu zabludu" (*classical fallacy*) utvrdivši da je jezik antičkih pisaca ispravniji od kolokvijalnog, razgovornog, jezika njihova vremena; i općenito da se "čistoća" jezika održava uporabom obrazovanih govornika, a kviri uporabom nepismenih. Ta će predrasuda vladati kao neupitna dvije tisuće godina, tvrdi Lyons, a podržavaju je gotovo svi članovi jezične zajednice koji nisu lingvisti (Lyons 1968). Uvažavajući tu zabludu, lingvisti danas smatraju da nema smisla ocjenjivati mijenja li se jezik na bolje ili na gore, nego konstatiraju da se jezik jednostavno mijenja. Dakle, lingvisti smatraju da ne mogu utjecati na promjene, jer se one kreću svojim tokom, ili da to ne bi smjeli činiti, jer taj utjecaj nije znanstven. Tako se lišavaju odgovornosti da prosuđuju što je loš, a što dobar jezik. Međutim, po Coulmasovu su mišljenju govorna zajednica, ali i potrebe suvremenog standardnog jezika, u sukobu su s takvim stavom. Čemu lingvist ako ne može reći što je dobro za standardni jezik? Lingvisti takvim svojim postupanjem zanemaruju ocijeniti ulogu škola i akademija (tamo gdje ih ima) i njihova utjecaja na jezik. Većina laika i nelingvisti gledaju na preskriptivnu gramatiku kao na jedinu mogućnost. Njih ne zanima razlika između *istraživanja i otkrića* za koje se zalažu lingvisti i *nametanja* preskriptivista. U društvima s razvijenom infrastrukturom javnost ne pristaje na stav da u jeziku 'sve prolazi' (*everything goes*) pa se govornicima prepusta odluka o tome što će upotrijebiti, ali ta ista javnost neće pristati ni na propise koji se znatno razlikuju od uhodanog uzusa. (Ljudi se od toga nekad brane i reagiraju humorom, kao u nas, koristeći "glede i u svezi...").

U svakom slučaju, odbijanjem zauzimanja stava o tome što je dobro, a što nije, lingvist napušta područje svoje stručnosti i ekspertize dopuštajući tako svakojakim šarlatanima i šamanima (kako ih naziva D. Bolinger, 1980) da navale u to polje. Poznata je tvrdnja lingvisti da se neke upotrebe smatraju ispravnima samo zbog toga što su ih prihvatile privilegirane klase u prošlosti. To je u velikoj mjeri točno, međutim

treba uzeti u obzir da su one tu i smatraju se ispravnima, makar se mnogi koji ih tako cijene, ne drže uvijek tih propisa.

Upotpunit ćemo to Coulmasovo promišljanje ako dodamo da D. Bolinger u svojoj knjizi eseja *Jezik – napeto oružje* (*Language - The Loaded Weapon*, 1980) preskriptiviste naziva šamanima s obzirom na to, kako spomenusmo, što ne postoji znanstvena disciplina na koju bi se oslonili u propisivanju. "Unatoč njihovoj osjetljivosti za ispravnost i njihovom dobrom savjetu u nekim slučajevima, šamani nas ostavljaju na cjedilu zato što ne shvaćaju čitav problem i time što pojednostavljaju onaj dio problema koji shvaćaju." (ibid 1980: 5). Svojim popisima pogrešaka oni liječe simptome bolesti pučkim biljnim lijekovima, k tome često gaseći požar koji su sami potpalili uvjeravajući javnost kako jezik propada, a onda nude svoj pripravak da se to ne dogodi. Što se očekivanja publike tiče, ovdje se Coulmas i Bolinger približavaju. Svoj uspjeh šamani mogu zahvaliti sloju ljudi koji su odlučni penjati se na društvenoj ljestvici, i pri čemu se boje pogrešaka koje će otkriti njihovo podrijetlo. Oni trebaju katalog pogrešaka, a za širu naobrazbu o jezičnom ponašanju nemaju vremena (Bolinger 1980: 2).

Uza sve ono što se zna o svojevremenijskim intervencijama u jezičnu uporabu kao što su pretjerani purizam s političkom pozadinom, neutemeljeni strah da jezik propada zbog nekontroliranih promjena ili pokušaji da se odbace (spontane) inovacije, Coulmas smatra da standardni jezik treba njegovati i oštro kritizira lingviste koji se ne žele izjasniti o tome što je dobro, a što nije u jezičnim promjenama.

Društveno realističan, pragmatičan pogled na standard koji vodi računa o tome da se ne pretjera i da se ne ponavljaju pogreške rigidnih, uskogrudnih preskriptivista, kako to sugerira Coulmas, uvelike odgovara primijenjenolingvističkom pristupu standardu.

Međutim, Coulmas ponekad zvuči pomalo preoptimistično u obrani standardizacije, kad smatra da će lingvisti u ulozi ocjenjivača uzusa uvijek ostati znanstvenici sa znanstvenim odmakom i odlučivati o dobrom i lošem isključivo na temelju promatranja jezika i šire upotrebe. Coulmas uostalom sâm kritički piše o njemačkim lingvistima i filozofima koji su u trenutku kriza zauzimali političke pozicije i nametali oštri purizam. Dakako da bismo i mi ovdje mogli spomenuti nekoliko naših, inače potvrđenih lingvista, koji su pokušali nametati promjene, od pravopisa preko gramatike i leksika, s vrlo slabim ili nikakvim lingvističkim argumentima, osim da bude drugačije zbog ideoloških razloga (v. gore Haugen). (Zanimljivo je da su uspjeli samo površno izmijeniti javni spontani govor, čak i svojih ideoloških istomišljenika. Njihove su naputke prihvatili bez pogovora samo skromnije lingvistički upućeni

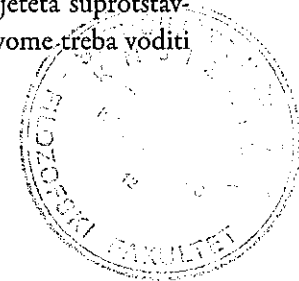
(medijski) lektori nadzirući i mijenjajući pisani izraz u tisku ili onaj koji se javno čita na radiju i televiziji.)

11 Pogovor i zaključak

Iz prethodnog izvotka o sve širim raspravama o standardizaciji i standardnom jeziku što se vode između lingvista, sociolingvista i sociologa u navedenim zemljama, izdvojili bismo nekoliko elemenata koji se ondje spominju i dodiruju primijenjenu lingvistiku drugih jezičnih zajednica.

1. Isključivo usmjerenje na pojedinosti ustroja i leksika ispravnoga standardnog jezika (u njegovu opisu ili u nastavi) ne predviđa prostor za razmatranje društvenog vida i posljedica djelovanja standardnog jezika. Ne postavlja se pitanje kakav je društveni položaj osoba koji nisu ovladale tim varijetetom i koji su razlozi da se ne trude njime ovladati i onda kad im je za to pružena prilika (ne nužno iz lijenosti, kako se to nekad označuje). Dok Bourdieu i Bernstein pripisuju vladanje standardom, strukturno i stilistički, odgovarajućem habitusu, odnosno tipu obitelji iz koje potječe govornik i dodatnom dugom školovanju, što takvom govorniku jamči društvenu moć (koja nedostaje govorniku ne-standardnih varijeteta), Milroy pak relativizira pojam prestiža koji se pripisuje standardnom jeziku, a neodlučnost ili odbijanje da se taj varijetet usvoji vidi u nevoljkosti govornika da na taj način zamijeni svoj grupni, odnosno društveni identitet, za jedan njemu nepoželjan. Naime nestandardni varijeteti mogu imati svoj prestiž o kojemu se ne govori otvoreno kao o prestižu standarda već neizravno ("pokriveno") u obliku povoljnih konotacija koje im pripisuju mnogi ispitanici u sociolingvističkim istraživanjima ('covert prestige', W. Labov 1966 prema Trudgill 2000:74).

Poučavanje standardnog jezika kao jedinoga ispravnog, bez osvrtnja na druge varijetete, opravdano je zato što je taj oblik najbolje (iako ne potpuno) opisan i široko razumljiv, ali se korisno prisjetiti iskustva da se napredni učenici engleskoga ili hrvatskog kao stranog jezika mogu neugodno začuditi kad u Britaniji ili u Hrvatskoj budu imali poteškoća u komunikaciji s običnim svijetom: njih će ondje razumjeti, ali pitanje je koliko će oni razumjeti prosječnoga tamošnjega izvornog govornika. U nastavi jezika se premalo razmatra komunikacija neizvornog s izvornim govornikom; pretpostavka je, kao rezultat takve pouke, da se svi izvorni govornici služe propisanim standardom. Dakako da se ovome zahtjevu množenja varijeteta suprotstavlja funkcionalna ekonomičnost nastave, ali nema sumnje da i o ovome treba voditi

računa. Osvrt na varijetete poučavanog jezika, tj. drugih normi u uporabi, ne bi bio gubitak vremena.

2. Sociolingvisti uviđaju da se jaz između njihovih spoznaja s jedne strane i uvjerenja prosječnog govornika o jeziku, što je većim dijelom ishod obrazovnog sustava, te postaje dio kulture, vrlo teško premošćuje. Razloge za to iznose Coulmas, Bolinger i drugi navedeni znanstvenici: potrošači jezika očekuju jednostavnu uputu, popis pogrešaka, jer ih na to priprema standardnojezična kultura.

Postavlja se pitanje je li moguće da se nastava jezika umjesto "priručnika etikete" o tome što se smije, a što ne smije, poprati objašnjenjem po kojem su principu autoriteti u propisivanju baš taj oblik izabrali kao ispravan umjesto da ga se bespogovorno proglasi takvim, je li izbor utemeljen lingvistički (prema širem uzusu), logički, analogno, povijesno, tradicionalno-gramatički (obično prema latinskome), nacionalno-identitetski, puristički, idiosinkratski od strane kojeg autoriteta itd. te da se na taj način prosječnog govornika 'uvuče' u odluku o tome što će upotrijebiti.

Naime, dok se nastava fizike, kemije, biologije i drugih prirodnih znanosti ne libi unijeti znanstvenoteorijske elemente u svoje programe, takav se element rijetko unosi u nastavu jezika. Nastava se svodi na propisanu "ispravnu" gramatiku. Razgovor o tome kako nastaju standardne gramatike i propisi, kakav je njihov odnos prema drugim (implicitnim) normama, dijalektima, danas aktualnim sms porukama itd., na kraju, kakva je od njih korist u jezičnoj zajednici, jedva da je moguć pri sadašnjim prevladavajućim pogledima na jezičnu nastavu gdje se podcjenjuje jezična kreativnost i prosudba pojedinca (učenika). Ovakav bi prijedlog razgovora o jeziku zvučao manje utopijski kad bi promjena pristupa počela od priprema nastavnika jezika na fakultetima.

3. Jedno od obilježja standardnojezične kulture je teško pristajanje na prihvaćanje jezičnih promjena i spontanih inovacija u kodificirani standardni jezik. Upute kažu, nekad implicitno, da neke takve riječi i strukture uistinu postoje, ali ako se želi govoriti ispravno, da ih je bolje izbjegavati. Permisivnost je naziv koji se zaziva ako se ne slijede upute. Promjene se prikazuju kao gubitak za jezik. Mišljenje lingvista da je jezik samoregulirajući sustav, poput termostata (Aitchinson 1991: 138), koji će nadoknaditi "izgubljeno", teško prodići. S time je u vezi i stav da bi standardni govoreni jezik trebao biti istovjetan pisanome. To je dakako moguće ako se želi govoriti formalno, 'visokim stilom'. Pri tome se zanemaruje dijaloški značaj jezika (Bahtin) gdje kontekst zahtijeva

drugačije sintaktičke oblike od onih zapisanih u standardnim gramatikama. Korisno je razmotriti tvrdnju istraživača govorenog jezika (v. Cheshire, Carter) o ograničenju standardnih gramatika na pisani jezik kao izvor podataka i proširiti zanimanje za gramatičke strukture i leksik koji se redovito javljaju u neformalnom govoru (i obrazovanih) govornika i unijeti te oblike u standardne gramatike i nastavu. Toga su bili svjesni i neki raniji filolozi inače skloni preskripciji, kao što je britanski leksikograf E. H. Partridge koji piše: "Nijedan standardni jezik ne može opstati od svoga vlastitog kapitala; nijedan standardni jezik ne može tako opstati – želi li ostati jezik, a ne postati mauzolej" (Partridge 1947: 307).

4. Bourdieu, Milroy i Bernstein povezuju svoju analizu posljedica standardizacije s društvenim klasama imajući na umu socijalnu strukturu vlastite jezične zajednice, francusku odnosno britansku, tako da standard nosi klasno obilježje, korelira s višim klasama, služi im kao simbolični kapital i daje im simboličnu moć. Pitanje je, međutim, koliko standardni jezik nosi takvo klasno obilježje u nekim drugim jezičnim zajednicama i kulturama, koliko društvene grupe veće ekonomske moći podržavaju standardni jezik i koliko se koriste njime kao jednim od svojih obilježja, postizujući njime simboličnu moć. Može li se to tvrditi npr. za istočnoeuropske zemlje gdje su se hijerarhije ranijih socijalnih klasa poslije Drugoga svjetskog rata znatno uzdrmale socijalno-političkim promjenama.

Koje su, dakle, društvene grupe podržavale i podržavaju kodificirani 'ispravni' jezik u drugim tipovima jezičnih zajednica otkada se, većinom u 19. stoljeću, ti jezici kodificiraju?

U Hrvatskoj, ako je uzmemo kao primjer, to je isprva bio tanki sloj iz građanskih, aristokratskih i svećeničkih krugova potaknut romantičnom ideologijom svoga vremena (Ilirci) da bi poslije, širenjem pismenosti, glavni kodifikatori i promicatelji bili 'državotvorni' filolozi i državna vlast, i to tako da su spomenute dvije strane nekad živjele u slozi, a nekad u tenzijama i suprotnosti. Sporazum (i povremeni nesporazumi) ovih dviju strana rezultirali su brojnim i često mijenjanim školskim priručnicima. Može se reći da u zemlji gdje je dijalekatska uporaba živa, a regionalni dijalekti (u svom prilagođenom obliku zbog doticaja sa standardom, advergencijom, i drugim dijalektima, konvergencijom) nisu odveć stigmatizirani, "ispravni, čisti" standardni jezik nastoji upotrebljavati i s njime se identificirati jedan dio školovanoga pučanstva, uglavnom bez obzira na društveni sloj kojemu pripada, jer je obrazovanje, uključujući i jezične propise (barem dosada), bilo otvoreno svim slojevima. Među njima treba

razlikovati one koji ga ideološki nominalno cijene i to iskazuju uporabom, odnosno izbjegavanjem užeg popisa riječi i struktura iz razlikovnih rječnika i savjetnika, za razliku od bolje upućenih profesionalnih korisnika jezika (npr., prevodilaca, novinara) od kojih se zahtijeva standard.

Iz prethodnog kratkog nacrtu proizlazi da se korelacija standardnog jezika s prilično stabilnim, npr. francuskim i engleskim klasnim strukturama, teško može uočiti za sve europske zemlje. Pa ipak, imajući u vidu specifičnosti kultura i socijalnog ustroja iz kojih takvi pogledi dolaze, kritičke prosudbe o ulozi standarda mogu sadržavati vrijedne spoznaje koje će doprinijeti realnijem stavu primijenjenih lingvisti prema standardu i posljedicama standardizacije u vlastitoj jezičnoj zajednici, naročito ako se o tome varijetetu, kao "materinskom jeziku", govori isključivo u pozitivnom, katkada euforičnom tonu.

Pitanje postavljeno na početku ovoga teksta može li biti kompromisa između kritičkih i pragmatičkih pristupa standardu i standardizaciji, nadopunjuju li se i mogu li se spoznaje obaju pristupa koristiti u primijenjenoj lingvistici, odgovor je pozitivan. Korist je u korekciji *stava* prema standardnome jeziku koji bi od statičkog, na koji često nailazimo u nastavi i jezičnim savjetima, trebao postati dinamičan, u smislu prihvaćanja i priznavanja jezičnih i društvenih promjena, korištenja širih jezičnih mogućnosti te tolerancije prema drugim varijetetima. U jezičnoj praksi, u javnome spontanom govoru, u medijima i funkcionalnim stilovima, dinamičnost se donekle ostvaruje, ali 'autoriteti' teško prihvaćaju jezičnu stvarnost.

Literatura

- Aitchinson, Jean. 2013. *Language Change: Progress or Decay*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bahtin, Mihail (V. N. Vološinov) 1980. *Marksizam i filozofija jezika*. Preveo s ruskog Radovan Matijašević. Beograd: Nolit.
- Bakhtin, Mihail M. 1986. *Speech Genres and Other Late Essays*. Preveo V. W. McGee. Uredili Caryl Emerson i Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Bernstein, Basil. 1971. *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards Sociology of Language*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bex, Tony i Richard J. Watts, ur. 1999. *Standard English: The Widening Debate*. London: Routledge.
- Blommaert, Jan. 2005. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bolinger, Dwight. 1980. *Language – The Loaded Weapon*. London and New York: Longman.

- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson. Edited and introduced by John B. Thompson. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena*. Preveli Alka i Mladen Škiljan. Zagreb: Naprijed.
- Calvet, Louis-Jean. 1998. *Language Wars and Linguistic Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Coulmas, Florian, ur. 1989. *Language Adaptation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, Florian. 1989. "Language Adaptation." U *Language Adaptation*, uredio Coulmas, Florian, 1-25. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, Florian. 1989. "Democracy and the crisis of normative linguistics." U *Language Adaptation*, uredio Coulmas, Florian, 177-193. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carter, Ronald. 1999. "Standard grammars, spoken grammars. Some educational implications." U *Standard English: The Widening Debate*, uredili Bex, Tony i Richard J. Watts, 149-166. London: Routledge.
- Cheshire, Jenny. 1999. "Spoken standard English." U *Standard English: The Widening Debate*, uredili Bex, Tony i Richard J. Watts, 129-148. London: Routledge.
- Gregersen, Frans. 2011. "Standard Language in Denmark." U *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, uredili T. Kristiansen i N. Coupland, Oslo, Novus Press.
- Harris, Roy. 1980. *The Language Makers*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Haugen, Einar. 1966. "Dialect, Language, Nation." *American Anthropologist* 68: 922-35.
- Jespersen, Otto. 1933. "Nature and Art in Language." U *Selected Writings*. London: Allen & Unwin.
- Kalogjera, Damir. 1999. "A Sketch for a Chronicle of (Anti-)Prescriptivism." U *History and Perspectives of Language Study*, uredili Mišeska-Tomić, Olga i Milorad Radovanović, 271-283. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Kalogjera, Damir. 2009. "Iz diglosijske perspektive." U *Jezična politika i jezična stvarnost*, uredila Granić, Jagoda, 551-558. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Kalogjera, Damir. 2010. "Planning for Linguistic Identity: A Further Instalment to an Ongoing Debate." *Acta Universitatis Upsaliensis* 18: 50-70.
- Kordić, Snježana. 2010. *Jezičnik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Labov, William. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Lyons, John. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maybin, Janet. 2007. "Language and education." U *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, uredili Llamas, Carmen et al., 157-163. London: Routledge.

- Milroy, James i Lesley Milroy. 1985. *Authority in Language*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Milroy, James. 1999. "The consequences of standardisation in descriptive linguistics." U *Standard English: The Widening Debate*, uredili Bex, Tony i Richard J. Watts, 16-39. London: Routledge.
- Partridge, Eric H. 1947. *Usage and Abusage, A Guide to Good English*. London: Hamish Hamilton.
- Spolsky, Bernard. 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, John B. 1991. "Editor's Introduction." U Bourdieu, Pierre *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Trudgill, Peter. 1999. "Standard English. What it isn't." U *Standard English: The Widening Debate*, uredili Bex, Tony i Richard J. Watts, 117-128. London: Routledge.
- Trudgill, Peter 2000. *Sociolinguistics*, 4th edition. London. Penguin.

Critical and pragmatic discussions of language standardisation

The paper looks at sociolinguistic and sociological problematisation of the process of standardisation and its consequences, relying on selected critical ideas developed by Bakhtin, Bourdieu, Milroy, Bernstein, Hall, and Bolinger each pointing at some linguistically and socially questionable results of the process, the standard language. Haugen, Cheshire, Carter and Coulmas, whose work is also considered, are sociolinguists with a more pragmatic approach to the standard. The paper argues that both the critical and pragmatic approaches to the standard may be seen as complementary from the point of view of applied linguists in that they may modify their possibly conventional attitude to the standard realising that it is 'a double edged sword' with both nationally useful and socially problematic functions.

Keywords: standardisation, deconstruction, standard language culture, symbolic power, spoken and written language, applied linguistics

Mihaela Marešić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Maša Plešković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici

Standardni jezik u uporabi obilježen postojanjem varijeteta. Sociolingvistička istraživanja u hrvatskome jeziku upozoravaju na to da suvremeni hrvatski jezik, terminima D. Kalogjere, ima svoj *visoki* i *niski varijetet*. Oni se međusobno razlikuju svojim fonološkim, morfološkim i sintaktičkim značajkama. Varijetetnost standardnoga jezika opisuje i funkcionalna stilistika, koja je značajke pojedinoga varijeteta redovito prepoznavala kao značajke određenoga funkcionalnog stila. Da je ipak riječ o značajkama koje nadilaze funkcionalnu obilježenost, potvrđuje činjenica da se oba varijeteta rabe i u akademskoj zajednici, gdje bismo, prema načelima definiranim u funkcionalnoj stilistici, očekivali samo visoki varijetet.

Budući da djelovanje u akademskoj zajednici zahtijeva od govornika svjesnu i svakodnevnu uporabu standardnoga jezika u znanstvenim i stručnim tekstovima, u pisanoj (znanstveni i stručni članci, knjige i sl.) i govornoj komunikaciji (predavanja, predstavljanja i sl.), pretpostavlja se da ti govornici prepoznaju značajke visokoga varijeteta. Iskustvo međutim pokazuje da se u akademskoj praksi visoki varijetet ipak rijetko rabi. Mogući su uzroci tome neovladavanje visokim varijetetom (kroz školski sustav ta se kompetencija ne stječe u punoj mjeri), ali i stav prema visokome varijetetu kao arhaičnome i artifičijelnome idiomu. Zanimljivo je pritom propitati i postoje li razlike u stavovima prema visokome varijetetu između akademskih građana koji su strukom filolozi (posebice kroatisti) i akademskih građana obrazovanih u drugim znanstvenim područjima.

Poznavanje visokoga varijeteta i stavovi o njemu u ovome se radu ispituju na primjeru riječke akademske zajednice, pomoću upitnika provedenog na odabranome uzorku njezinih članova. Usmjeravanje ovoga istraživanja upravo na akademsku zajednicu motivirano je njezinim tradicionalno elitnim statusom (društveni ugled i uloga uzora). Istraživanjem uporabe jezika u akademskoj zajednici i njezinih stavova prema pojedinome varijetetu dopunjava se slika javne jezične uporabe u hrvatskome društvu. Posljedično, takva istraživanja mogu pružiti dokaze i o potrebi revidiranja jezične norme.

Ključne riječi: standardni jezik, visoki varijetet, niski varijetet, akademska zajednica, jezični stavovi